

bilimname 47, 2022/1, 519-546
Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 17.01.2022, Kabul Tarihi: 11.04.2022, Yayın Tarihi: 30.04.2022
doi: 10.28949/bilimname.1058975

HASAN SABRİ AYVAZOV'UN (1878-1938) USÛL-İ TEDRİS VE TA'LİM TERBİYE ADLI ESERİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tuğrul YÜRÜK^a

Yıldız KIZILABDULLAH^b

Aygül DÜZENLİ^c

Öz

Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938), Rusya sınırları içinde bulunan Kırım'ın Alupka şehrinde doğmuştur. Hayatı boyunca İsmail Gaspıralı'nın öğrencisi olarak Cedidci geleneğin içerisinde yer almış, Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" ideali çerçevesinde dil ve din birliğinin Türk dünyasının birleşmesindeki önemini vurgulamıştır. Kırım-Tatar hareketinin içerisinde aktif bir şekilde bulunan Hasan Sabri, hareketin faaliyetlerinin duyurulması ve tanıtılmasında yazdığı eserlerle birlikte parlamento başkanlığı ve elçilik gibi farklı faaliyet alanlarında etkili olmuştur. Dolayısıyla o, sadece bir ilim adamı değil, millî ve siyasî konularla yakından ilgilenen önemli bir şahsiyettir. Hasan Sabri'nin tarih, edebiyat, pedagoji gibi farklı alanlarda çok sayıda kitap ve risalesinin yanı sıra çeviri ve makaleleri de bulunmaktadır. Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm Terbiye isimli risalesi eğitim açısından en dikkate değer çalışmasıdır. Bu çalışmada, Hasan Sabri'nin bu eserinde yer alan din eğitimiyle ilgili görüşleri nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi yapılarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Her ne kadar Kırım'da bulunan mekteplerde uzun yıllardır "usûl-i cedîde" benimsense de O, gereken ilerlemenin gerçekleştirilemediğini belirterek eserini bu probleme çare arama niyetiyle yazdığını ifade etmektedir. Eserde eğitimle ilgili birçok konuya değinilmiştir. Ancak onun dinî ve millî eğitimi, eğitimin merkezine koyması en dikkat çeken noktalardan bir tanesidir. O ayrıca eğitim programı, eğitim ilke ve kuralları, öğretim model, yöntem ve teknikleri gibi eğitimin temel unsurlarıyla ilgili düşünceleri içinde din eğitimiyle ilgili görüşlere de önemli oranda yer vermiştir. Onun din eğitimi anlayışında dinî ilimlere ait derslerle birlikte farklı alanlara ait derslerin de öğretildiği, farklı görüşleri içine alabilen yenilikçi bir bakış açısının hâkim olduğu sonucuna ulaşılabilir.

^a Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, tyuruk79@gmail.com

^b Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, ykizilabdullah@gmail.com

^c Dr. Çukurova Üniversitesi, aguulduzenli@gmail.com

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Hasan Sabri Ayvazov, Usûl-i Cedîde, Usûl-i Tadrîs ve Ta’lîm Terbiye.

AN EXAMINATION OF HASAN SABRİ AYVAZOV'S (1878-1938) WORK UŞÛL-İ TADRİS VE TALİM TARBİYE FROM THE POINT OF VIEW OF RELIGIOUS EDUCATION

Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) was born in the Crimean city of Alupka, located on the borders of Russia. As a student of Ismail Gaspirali, he took part in the uşûl-i d̡jedîd tradition and emphasized the importance of language and religious unity in the unification of the Turkish world within the framework of Gaspirali's ideal of "Unity in language, work and opinion". Hasan Sabri, who was active in the Crimean-Tatar movement, was influential in various fields of activity such as the presidency of the parliament and the embassy, as well as his works written in the announcement and promotion of the activities of the movement. Therefore, he is not just a man of science, but an important figure who is closely interested in national and political issues. There are many books and pamphlets (risâle) by Hasan Sabri in different fields such as history, literature, pedagogy, as well as translations and articles. His pamphlet Uşûl-i Tadrîs ve Talîm Tarbiye is the most remarkable work from the point of view of education. In this study, Hasan Sabri's views on religious education will be determined by using document analysis, which is one of the qualitative research techniques. Hasan Sabri stated that although "uşûl-i d̡jedîd" has been adopted in maktabs located in the Crimea for many years, the necessary progress has not been achieved, and that he wrote his pamphlet mainly for the purpose of finding a solution to this problem.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Osmanlı'da Tanzimat dönemiyle birlikte birçok alanda olduğu gibi eğitimde de yenilik hareketleri başlamıştır. Bunların en önemlileri arasında Selim Sabit Efendi'nin başlattığı ve yeni yöntem anlamına gelen, kimi zaman "Usûl-i Cedîd", kimi zaman da "Usûl-i Cedîde" şeklinde isimlendirilen hareket bulunmaktadır. "Usûl-i Cedîd", Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerinde yapılan genel eğitimle birlikte özel olarak da elifba ve Türkçe öğretimine yönelik eleştiriler karşısında ortaya çıkmıştır. Temel amaç, kısa sürede etkili bir öğretim gerçekleştirmektedir. Bu yöntemle birlikte daha önceden bireysel olarak gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri sınıf ve şubeler şeklinde topluca yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca alfabe öğretiminde "usûl-i teheccî"

ismi verilen yöntem terkedilerek "usûl-i savtiyye" yöntemine başvurulmuştur. Temelde bu şekilde alfabe öğretimi için kullanılan bir yönteme verilen isim olan usûl-i cedîd, zaman zaman geleneksel anlayışın karşısında yeni yaklaşımı ifade etmek için de kullanılmıştır. Selim Sabit Efendi, öğrencilerin yaşları ve seviyelerine göre şubeler halinde eğitim almaları, sıralarda oturmaları, derslerde tahta, tebeşir, harita, yer küresi vs. gibi araçların kullanılması ve önceki yöntemlerin sentezlenerek yeni bir yöntem ortaya konulması gibi yenilikler getirerek geleneksel yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Daha farklı bir ifadeyle o, öğretim yöntem-teknikleri ve araç-gereçlerin kullanımında geleneksel anlayışın terkedilerek daha etkili olduğu düşünülen bir anlayışın benimsenmesinde öncülük etmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. Akyürek, 1998; Aşıkoğlu, 1995; Buyrukçu, 2002; Özeçoğlu, 2004). Osmanlı topraklarında etkili olan bu hareket, Türklerin yaşadığı farklı coğrafyaları da etkilemiştir. Bu bölgelerden biri, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırım'dır. Kırım'da Usûl-i Cedîd Hareketinin benimsenmesinde, uygulanmasında ve yayılmasında da İsmail Gaspıralı (Gaspıralı'nın eğitim anlayışı için bkz. Özeçoğlu, 2004) ve araştırmaya konu olan eserin sahibi Hasan Sabri Ayvazov'un çabaları öne çıkmaktadır.

TDV İSAM kütüphanesinin "Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı (<http://isamveri.org/pdfrisaleosm/RE14413.pdf>)"ndan online olarak ulaştığımız Hasan Sabri'nin *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* isimli eseri, Anadolu'dan farklı bir coğrafya olan Rusya'da yaşayan Müslümanların eğitim faaliyetlerine yönelik tespit, değerlendirme ve önerileriyle hem eğitim hem de din eğitimiyle ilgili önemli görüşler içermektedir. Eserin pedagojik açıdan geniş bir değerlendirmesi Görgeç (2018) tarafından yapılmıştır. Bizim çalışmamız Hasan Sabri'nin eğitim görüşlerini de içermekle birlikte temelde *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* isimli eserin muhtevasının din eğitimi yönünden incelenmesi ve değerlendirilmesine odaklanması açısından zikredilen çalışmadan farklılaşmaktadır. Bu çerçevede çalışmada "Hasan Sabri Ayvazov, *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* isimli eserinde din eğitimi açısından hangi bakış açısına sahiptir?" sorusu cevaplanmaya çalışılmaktadır. Eserin din eğitimi açısından incelenmesinin dönemin din eğitimi anlayışının ortaya konulması açısından değerli olduğu düşünülmektedir.

Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada, *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* isimli eserde yer alan din eğitimi ile ilgili görüşler doküman incelemesi aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bahsedilen eser genel olarak incelendiğinde eğitim-öğretimin temel unsurlarıyla ilgili birçok farklı düşünceye yer verildiği görülmektedir. Bu doğrultuda öncelikle kısaca Hasan

Sabri'nin hayatı ve eserin muhtevası tanıtılmıştır. Daha sonra, eserde ortaya konulan eğitimle ilgili görüşler; eğitim programı, eğitimde uyulması gereken ilkeler, öğretim model, yöntem ve teknikleri şeklinde kategorilendirilmiş ve din eğitimi açısından incelenmiştir. Böylece *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* isimli eserin muhtevasında yer alan Hasan Sabri'nin eğitimin temel unsurlarından bazılarına yönelik düşünceleri din eğitimi açısından analiz edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

A. Hasan Sabri'nin Hayatı ve *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* İsimli Eserin Muhtevası

Tarih, edebiyat, pedagoji gibi farklı alanlarda yazdığı yazılarla içinde yaşadığı toplumun sorunlarına değinen, Kırım Türklerinin yetiştirdiği önemli aydınlardan birisi olan Ayvazov'un hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır (İnci Yelda Şafakçı & Kanlıdere, 2015). Bununla birlikte yine de onun hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Hasan Sabri, 1878 yılında Rusya topraklarında yer alan Kırım'ın Alupka şehrinde doğmuştur. 1889 yılında Alupka'da bir medresede eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Pedagoji Enstitüsü'nde eğitimine devam etmiştir. 1898 yılında tekrar Alupka'ya dönen Hasan Sabri, modern usulde eğitim üzerine edindiği teorik bilgileri uygulamaya dönüştürme isteğiyle memleketi Alupka'da bir ilkokul açmış ve burada 1904 senesi ortalarına kadar öğretmenlik yapmıştır. Bu okulu açmaktaki amacı, usûl-i cedîdin gelişmesini ve ilerlemesini sağlamaktır. Eğitim programını Hasan Sabri'nin hazırladığı bu okulda, kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim görmüş, Tatar dili, coğrafya, tarih, matematik ve fen bilimleri gibi dersler okutulmuştur. Ancak karma eğitimin yapılması ve programında Arapça, Kur'an ve dinî bilgileri içeren dersler olsa da tabîi bilimlere daha fazla yer verilmesi gibi sebeplerle okul, Alupka'daki bazı Müslüman çevrenin tepkisini çekmiştir. Ancak burada eğitim gören çocukların önemli başarılar kaydetmesi, halkın bu okula bakış açısını değiştirmiş ve okul halk tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Hasan Sabri tehdit almaya devam etmiş, neticede de okulu bırakmasının can güvenliği için zorunlu olduğunu düşünüp, 1905 yılı Mart ayına kadar kalacağı Moskova'ya gitmeye karar vermiştir. 1905 yılının bahar aylarında, Rusya'da başlayan hareketlilik ve inkılâbın gerçekleşmesiyle tekrar Kırım'a dönen Hasan Sabri, burada güvendiği isimlerle birlikte Genç Tatarlar grubuna katılmıştır.

Hasan Sabri, yaşanan sorunlar karşısında mücadele yöntemi olarak sadece eserler kaleme almayı değil, bizzat toplum içerisinde fiilî olarak mücadeleyi tercih eden bir aydındır. Eğitim alanında da savunduğu usûl-i

cedîd anlayışını Alupka'da açtığı okulda uygulamaya çalışması, bunun en önemli göstergelerinden biridir. Gaspıralı'nın vasiyetiyle Tercüman gazetesinin baş redaktörlüğünü üstlenmesi, onun Usûl-i Cedîd Hareketi içindeki önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tercüman ve başka gazetelerde yazılar yazmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'ne elçi sıfatıyla, yeni Türkiye'ye ise Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisi olarak görevlendirilmesi, onun siyasi kişiliği de göstermektedir. Hasan Sabri, İsmail Gaspıralı'dan, Abdürreşid Mehdi ve Cafer Seydahmet Kırırmer'e kadar Kırım millî hareketinin her safhasında faaliyet gösterenlerle birlikte hareket etmiş bir aydındır. Nitekim Kırım millî mücadelesinde üstlendiği bu roller ve savunduğu fikirler sebebiyle 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Hasan Sabri'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Arabacı, 2008; Kırımlı, 2002; İnci Yelda Şafakçı, 2015; Yüksel, 2003).

1905-1907 yılları arasında yoğun siyasi faaliyetlerinin yanı sıra çok sayıda gazete yazısı kaleme alan Hasan Sabri, bu çalışmanın da esasını teşkil eden *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm Terbiye* başlıklı bir risale ve *Neden Bu Hâle Kaldık* adlı bir tiyatro oyunu da yazmıştır. Ayrıca "Mekâtibimiz (*Hayat* (Bakü), I/45, (7 Ağustos 1905), 2-3)"; "Ulûm ve Maarif ve Bizim Hallerimiz (*Hayat* (Bakü), I/48, (11 Ağustos 1905), 3-4)"; "Ulemamız ve Mollalarımız (*Hayat* (Bakü), I/83, (12 Ekim 1905), 3)"; "Cehalet ve Sefahet (*Hayat* (Bakü), II/4,1 (20 Şubat 1906), 3)" gibi eğitim üzerine yazdığı makaleleri de bulunmaktadır. Hasan Sabri'nin yazılarının çoğunluğu Bakü'de neşredilen *Hayat* ve *Millet* gazeteleri ile *Füyûzat* mecmuasında yayınlanmıştır (Yıldırım, 2013, s. 152, 159).

Çalışmamızın temel kaynağı olan *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm Terbiye* isimli eser, 1906 yılında Bahariye Matbaasında basılmıştır ve 33 sayfadır. Hasan Sabri'nin kendi gücü nispetinde maarif alanına hizmet etmek amacıyla kaleme aldığını ifade ettiği bu eser, bir giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. "İfade-i Mahsûsa" başlıklı giriş bölümünde Hasan Sabri, herkesin ilmini artırmasının ve mesleği çerçevesinde dinine ve milletine hizmet etmesinin bir görev olduğunu belirtmektedir (Ayvazov, 1906, s. 1). Ayrıca Usûl-i Cedîd Mekteplerinin yaklaşık yirmi yıldır varlığını devam ettirmesine rağmen, istenilen nitelikte olmamasının sebepleri ve buna yönelik çözüm önerilerine de yer vermektedir. Hasan Sabri, bu kısımda eserini alanında uzman olan eğitimcilerin ve kendi öğretmenlik döneminin birikimlerinden yararlanarak ortaya koyduğunu da ifade eder (Ayvazov, 1906, s. 1). Eserin "Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm Terbiye" adlı bölümünde ise genel itibarıyla Batı, İslam dünyası, Osmanlı ve Rusya Müslümanlarının eğitim tarihi ve Usûl-i Cedîd Mekteplerinin ortaya çıkışı hakkında özet bilgi bulunmaktadır. "Pedagoji" başlığında ise pedagojinin bölümlerinden biri olan "Ta'lîm ve

Terbiye-i Etfâl”den bahsedilmektedir. Eserin “Kavaid-i Tedrîsiyye” başlığında temel on iki eğitim ilkesinden, “Usûl-i Savtiyye” başlığında ise Usûl-i Cedîd Hareketinin temel düşüncelerinden biri olan usûl-i savtiyye üzerinde durulur. “Mektep” isimli bölümde öncelikle mekteplerin fiziksel şartları, temizliği gibi konular ele alınmış, daha sonra da öğretmen ve öğrencilere yönelik tavsiyelerden oluşan örnek birer nizamname ile bir programa yer verilmiştir. “Hatime ve Muallimlerden Bir Rica” başlıklı sonuç niteliğindeki bölümde ise Hasan Sabri, verimliliği artırmak amacıyla bütün İslam öğretmenlerine çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.

B. Hasan Sabri’nin Eğitimin Temel Unsurlarından Bazılarına Yönelik Düşüncelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirmesi

Hasan Sabri’nin yaşadığı dönemde Osmanlı topraklarında eğitim ile din eğitiminin iç içe olduğunu öncelikle belirtmek gerekir. Bu nedenle eğitimden kastedilen genellikle doğrudan dinî eğitimin merkezde olduğu bir anlayıştır. Hasan Sabri’nin de bu anlayışı benimsediği, din ve millete hizmet etmenin insanların en temel görevi olduğu, eğitimin amacının da insanların bu önemli görevi yerine getirmesine destek sağlamak olduğu şeklindeki düşüncelerinden anlaşılabilir. Ona göre, İslam dünyasında uzunca bir dönem –yaklaşık on dokuzuncu yüzyıla kadar- eğitim-öğretimde ciddi bir gelişme ve verimlilik söz konusudur. Ancak bu dönemden sonra eğitimde bozulmalar başlamıştır. O, eğitim kurumlarında yaşanan bu olumsuzlukların temel sebeplerinden birinin hesap, hendese, tarih, coğrafya, tıp gibi derslerin yavaş yavaş programlardan kaldırılıp sadece sarf, nahiv, mantık gibi derslerin öğrenilmesine ağırlık verilmesi olduğunu düşünmektedir (Ayvazov, 1906, s. 6-7). Bilindiği üzere farklı ilim tasnifleri yapılsa da tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimler naklî/dinî; hesap, hendese, tarih, coğrafya, tıp gibi ilimler aklî; sarf, nahiv, mantık gibi ilimler de âlet ilimleri olarak isimlendirilmektedir. Medrese geleneğinde eğitim programında genellikle dinî ilimlere yer verilirken aklî ilimlerin öğretiminde yetersiz kaldığı hatta böyle bir amaçlarının olmadığını da söylenebileceği şeklinde tespit ve eleştiriler bulunmaktadır (Zengin, 1997, s. 402-403; 2004, s. 19). Konuyla ilgili görüşleri incelendiğinde Hasan Sabri’nin de benzer bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan Sabri’ye göre Osmanlı’da Sultan Selim döneminden sonra medreselerin düzeninde bozulmalar görülmeye başlanmıştır. Bunu önlemek amacıyla II. Mahmud ile Abdülmecid dönemlerinde mekteplerin açılması gibi çeşitli önlemler alınmaya çalışılmışsa da bu önlemler oldukça sınırlı kalmıştır. Bu noktada Katolik Kilisesine mensup dinî otoritelerin farklı

anlayışların yayılmasına ve gelişmesine engel olan tekelci yaklaşımlarıyla benzer şekilde, İslam dünyasındaki molla ve âlimlerin de böyle bir tutum benimsediklerine işaret etmiştir. Nitekim bu yaklaşımın bir neticesi olarak Osmanlı medreselerinde tezahür eden bu tür uygulamalar, eğitimin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur (Ayvazov, 1906, s. 6-7). Hasan Sabri'nin eleştirilerinden biri de kız çocuklarının ve engellilerin eğitimi ile alakalı önceki milletlerin olumsuz tutumlarına yöneliktir (Ayvazov, 1906, s. 3).

Eğitimdeki bu tür sorunların Rusya Müslümanları arasında da yaşandığını belirten Hasan Sabri, *Ekinci* gazetesi yazarı Hasan Zerdabî, Tağî Sidgî ve İsmail Gasprinski gibi kişilerle birlikte *Tercüman* gazetesinin milli eğitimin ilerlemesine öncülük ettiğini düşünmektedir. Nitekim ona göre usûl-i cedîd, Rusya Müslümanlarının okullarında bu şahıslar ve basın-yayın aracılığıyla yayılma imkânı bulmuş, böylece Rusya'daki okulların ve medreselerin yenilenmesi ve İslam ümmetinin gelişmesi imkanı ortaya çıkmıştır (Ayvazov, 1906, s. 8, 9). Ancak Hasan Sabri, usûl-i cedîd mekteplerinin yirmi yıldan fazla bir süre varlığını devam ettirmesine rağmen istenilen düzeyde olmadığını da belirtmektedir. Bunu da modern eğitim anlayış ve usullerine uyum sağlanmamasına bağlamaktadır (Ayvazov, 1906, s. 1). Daha sonraki yıllarda da yenilenme ve gelişmenin istenilen seviyede olmadığı yönünde düşüncelere de rastlanmaktadır. Mesela 1917 yılında toplanan hazırladığı eğitimle ilgili raporu "Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi"nde sunan Ömer Tirigulof, iyi seviyede ortaokullar bulunmakla birlikte ilkokullar için aynı durumun gözlenmediğini belirtmektedir. Tirigulof'a göre ne ıslah edilmiş medreseler ne de usûl-i cedîd okulları öğretmen, sınıf, program ve bina açısından yeterli değildir (İlgar, 1990, s. 176). *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye* isimli eserin içeriğinde eğitim programı, öğretim ilke, model yöntem ve teknikleri gibi eğitimin temel öğelerine yönelik önemli fikirlere yer verilmesi, yaşanan sorunlara bir çözüm üretebilme düşüncesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1. Eğitim Programı

Hasan Sabri, çocukların eğitiminin sadece okulla sınırlı kalmaması, ailelerin İslam'ı, Türk örf ve adetlerini çocuklarına bizzat kendileri veya tutacakları muallim aracılığıyla öğretmeleri gerektiğini belirtmiştir (Pənahova, 2021, s. 143). Bununla birlikte o, okulu genel olarak insanlığın ruhî gelişimi, hayat ümidi, mutluluk rehberi, İslamiyet'in ve insanlığın kaynağı olarak kabul eder. Bununla birlikte bugünün ilkokulu olarak nitelendirebileceğimiz ibtidâî okullara da oldukça önem verir. Zira ona göre

insanın eğitim ve dinî eğitimini aldığı, imanını güçlendirdiği ilk kurumlar burasıdır. Dolayısıyla bu okullarda yapılacak eğitime daha fazla özen göstermek ve daha dikkatli davranmak gerekmektedir. Ona göre bu okullarda dinî ve millî konular merkezi konumda yer almalı, çocukların bu konuları iyice öğrenmeleri için özel çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda çocuğa verilecek din eğitimiyle ilgili Hasan Sabri'nin en önemli uyarılarından biri, İslamiyet adına çocuklara İslam öncesi milletlerin kıssaların veya doğru olmayan, uydurma bilgilerin değil, Kur'an, sahih hadis ve İslam tarihinin öğretilmesidir (Ayvazov, 1906, s. 31). Hasan Sabri'nin düşüncesine göre, ibtidâî okulların eğitime ilk başlanan okullar olması, din eğitiminin de temelini teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir. Günümüzde son çocukluk dönemi (7-11 yaş) olarak ifade edilen ilkököl döneminde çocukların biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan gelişim gösterdikleri bilinmektedir. Ancak dinî gelişim açısından, çocukların tam bir olgunluğa ulaştıkları söylenemese de önceki dönemde var olan inançla ilgili bazı özelliklerinde değişim yaşadıkları görülmektedir. Nitekim önceleri Allah tasavvurlarında antropomorfizm daha belirgin iken bu dönemde daha bilinçlilik ve akılcılık ön plana çıkabilmektedir (Köylü & Nazıroğlu, 2017, s. 158-160). Dolayısıyla Hasan Sabri'nin rasyonel temellere dayanan bir din eğitimi önermesi, çocuğun inançla ilgili özellikleri dikkate alındığında önem arz etmektedir. Rasyonel temelli bir din eğitimi gerçekleştirme sürecinde, uygulamada sadece Kur'an ve sahih hadisten bahsetmeyip, dinin bu temel kaynaklarının öğretimine İslam tarihini de eklemesi dikkat çekicidir. Hasan Sabri'nin bu görüşü, onun dinin temel kaynaklarının mekân ve zamandan soyutlanmış bir şekilde anlaşılamayacağı kanaatinde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hasan Sabri'ye göre, Kur'anı Kerim'in hükümleri, sahih hadisleri ve İslam tarihi çocukların gönlüne yerleştirildikten sonra hesap, tarih, coğrafya, Arapça ve Farsça, ahlak ve hıfzıssıhha gibi derslere yönelmelidir (Ayvazov, 1906, s. 32). O, dinî ve millî konuların eğitimin merkezine alınması, diğer derslerin ise bunların üzerine öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüşler, günümüzde de zaman zaman ortaya konulan bilimin ahlak ve değer eğitimi üzerine inşa edilmesi düşüncesini hatırlatmaktadır. Nitekim ahlak ve değerlerin özellikle bilimin amaç ve hedeflerinin belirlenmesi ile insan hayatı için anlamlı olup olmadığının tespiti konusunda yol gösterici olduğu, çalışma, üretme ve yenilikler ortaya koyma motivasyonu sağladığı belirtilmektedir (Akdoğan, 2009, s. 35-36).

Hasan Sabri, eğitim alanında bir değişim gerçekleştirilmek isteniyorsa bunun için öncelikle mekteb-i ibtidâîye tadrîsatının ve programının değişmesi gerektiğini belirtmektedir (Ayvazov, 1906, s. 3). Bu amaçla

öğrenim süresinin beş sene olmasını tavsiye etmekte ve aşağıdaki programı önermektedir (Ayvazov, 1906, s. 32).

Tablo 1: Hasan Sabri'nin Önerdiği Program

Sene	Dersler
1	Elifba, kıraat-ı Türkî, Kur'an-ı Kerim, yazı, imla, rakam.
2	Kur'an-ı Kerim, tecvid, sarf-ı Türkî, ilm-i hal, yazı, imla, hesap.
3	Tecvitle birlikte Kur'an-ı Kerim, dinî ilimler, nahv-i Türki, hesap, ahlak, hüsn-ü hat, coğrafya, İslam tarihi.
4	Kur'an-ı Kerim, akaid-i diniyye, hıfzıssıhha, Arapça ve Farsça, hüsn-ü hat, genel coğrafya, genel tarih.
5	Usûl-i akaid-i diniyye, Arapça ve Farsça, hendese, kitabet, edebiyat, tarih, resim, coğrafya.

Tablo incelendiğinde Hasan Sabri'nin önerdiği programın ana derslerini, yaşadığı dönemin eğitim anlayışını yansıtır şekilde Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilm-i hal, İslam tarihi, akaid-i diniyye gibi dinî içerikli dersler oluşturmaktadır. Programın yoğunluğunu bu tür dersler oluşturmakla birlikte hesap, hendese, tarih, coğrafya, sarf, nahiv, Arapça gibi derslerin de programa dahil edildiği görülmektedir. Bu farklı ilimler arasında millî kimliğin gelişiminde önemli bir yeri olan Türkçe'nin öğretimine yönelik derslerin yer alması da dikkat çekicidir. Zira Hasan Sabri'nin eğitim anlayışının merkezinde dinî ve millî eğitimin olduğu daha önce vurgulanmıştı. Yine Arapça, Farsça, coğrafya ve tarih gibi derslerin olmasının da öğrencilerin daha geniş bir bakış açısına sahip olmaları amacını taşıdığı şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte öğretimin ilk basamağını oluşturan mekteplerde uygulanan Kur'an-ı Kerim ve ilmihal öğretiminin ağırlıklı olduğu programların yeterli olmadığı düşünülerek bazı yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bu yeniliklerin başında 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesiyle getirilen, dinle ilgili derslerin yanı sıra önceleri programlarda olmayan Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Faydalı Bilgiler gibi derslerin programlara eklenmesi sayılabilir. Bu nizamnameden sonra yürürlükte olan diğer programlarda da dinle ilgili derslerin yanı sıra diğer derslerin de yer alması şeklindeki düzenleme devam ettirilmiştir. Ancak yine de hem Tanzimat hem de II. Abdülhamit dönemlerinde hazırlanan ilköğretim programlarında din eğitiminin verilmesi anlayışının öncelikli olduğunu belirtmek gerekir (Zengin, 2003, 2004). Bu dönemde hazırlanan programlar ile yukarıdaki tabloda yer alan Hasan Sabri'nin önerdiği program arasında amaç ve içerik açısından oldukça benzerliklerin olduğu da görülmektedir.

Eğitim programının değiştirilmesi ve uygulanmasının tek başına yeterli olmadığını düşünen Hasan Sabri, uygulamada birlik sağlamak adına zaman zaman istişareler yapılmasını önermektedir. Bu çerçevede bütün İslam öğretmenlerinin tatil dönemlerinde senede bir kez toplanarak eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili istişarelerde bulunmalarının faydalı olacağını ifade etmektedir. Bu istişareler neticesinde hangi kitapların ders kitabı olarak seçileceği kararlaştırılmalı, herkesin kabul ettiği tek bir eğitim programı belirlenerek bu konuda birlik sağlanmalıdır. Bunun yanında Hasan Sabri, okullardaki eğitim-öğretim faaliyetlerini gözetim ve denetim altına almak ve program geliştirme faaliyetlerini yürütmek üzere Rusya Müslümanlarının ortak bir komisyon oluşturmaları teklifinde de bulunmaktadır (Ayvazov, 1906, s. 33). Nitekim Hasan Sabri'nin önerdiği şekilde Rusya genelinde bulunan Müslüman topluluklarının temsilcileri 1905-1917 yılları arasında "müslüman kongreleri, müslüman cemiyeti, müslümanların resmî nedveleri, müslümanların cıgılışı" şeklinde çeşitli isimlerle beş kongre gerçekleştirmiştir. Bu kongrelerde zaman zaman Rusya'da bulunan usûl-i cedîd okullarıyla ilgili düşüncelere yer verilmiş ancak Hasan Sabri'nin belirttiği şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini organize edecek ortak bir komisyon fikrine değinilip değinilmediği tespit edilememiştir (İlgar, 1990; Türkoğlu, 2006, s. 96).

2. Eğitimde Uyulması Gereken İlke ve Kurallar

Hasan Sabri, derslerini verimli bir şekilde işleyebilmeleri için her bir öğretmenin, psikoloji alanına yönelik temel bilgileri edinmesi gerektiğini ifade eder (Ayvazov, 1906, s. 2). Bu bağlamda öğretmenlerin aşağıda ana hatlarıyla belirtilen bazı eğitim ilkelerine uymalarının faydalı olacağını vurgular.

1. Ezberci bir usul takip etmek yerine derslerde verilecek bütün bilgiler aklî bir sebebe dayandırılmalıdır. Hasan Sabri akıl ile birlikte hikmete de vurgu yapmaktadır ki; bu ikisi yan yana bulunduğu zaman öğretilenler öğrencilerin hem aklına hem de kalbine girebilecek ve böylece öğrencilerin problem çözme yetenekleri de gelişme gösterecektir (Ayvazov, 1906, s. 14-15). Bu noktada Hasan Sabri'nin akıl-hikmet birlikteliğine yönelik bu vurgusunun altı özellikle çizilmelidir. Zira günümüzde de önemini koruyan bu konu, çeşitli görüş ve tartışmaların da zeminini oluşturmaktadır. Bu bağlamda aklın, âlemdeki varlık derecelerinin en alt tabakasını oluşturan maddeyi anlama konusunda başarılı olabileceği ancak canlılar konusunda çözemeyeceği meselelerin ortaya çıkacağı (Ülken, Kıziler,

& Yalçın, 2008, s. 232) belirtilmekle birlikte hikmete ulaşabilmenin en önemli aracının akıl olduğu da ifade edilmektedir (Kutluer, 1998, s. 514-518).

2. Konular öğrencinin anlayışına uygun bir şekilde ele alınmalıdır. Zira ancak bu şekilde öğrencilerin konulara ilgisi çekilebilir. Aksi takdirde öğrenciler konuları anlamayacağı için sadece ezberlemekle yetinebilir. Ayrıca mümkün olduğunca konuların somutlaştırılarak işlenmesine hatta öğretime destek olacak materyaller kullanılmasına özen gösterilmelidir. Bu şekilde öğrencinin dikkat ve gözlem yeteneği gelişmiş olur (Ayvazov, 1906, s. 15-16). Hasan Sabri'nin bu görüşleri çerçevesinde günümüz eğitim yaklaşımları açısından eğitimde ezberin yeriyile ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse, geleneksel ve davranışçı yaklaşımda ezberle değer verilmekte, bilişsel ve yapılandırıcı yaklaşımda ise karşı çıkılmakta olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte ezberin eğitim sürecinde isimler, listeler, tarihler, formüller gibi önemli bilgilerin hafızaya kaydedilmesi gibi yararlı, metnin anlamına odaklanamama gibi de zararlı yönlerinin bulunduğu da dile getirilmektedir (Güneş, 2020, s. 414, 416).
3. Öğrencilere verilecek ödevlerin onların yapabileceği kolaylıkta olmasına dikkat edilmelidir.
4. Anlatım esnasında kısa ve açık bir dil kullanılmalı, dilbilgisine dikkat edilmelidir. Edebe uygun olmayan üsluptan özellikle kaçınılmalıdır (Ayvazov, 1906, s. 16; Hasan Sabri'nin dilin ıslahı ve zenginleşmesine verdiği önem için ayrıca bkz. Uygur, 2010, s. 158, 160, 161). Bu düşüncesinden hareketle Hasan Sabri'nin ahlak eğitimini müstakil bir dersten ziyade eğitimin bütününe kapsayan ve öğretmenin rol model olduğu bir faaliyet olarak kabul ettiği belirtilebilir.
5. Hasan Sabri'ye göre öğretimde, öncelikle esas mesele kısaca açıklanmalı, ardından detaya yer verilmelidir. Bu çerçevede derslerde kitap kullanımından ziyade öğretmenlerin bu kitapları öğrencilere anlatımı şeklinde ilerlenmelidir. Eğer öğrenciler kitapların içeriğini doğrudan anlayabilseydiler zaten öğretmenlere gerek kalmazdı (Ayvazov, 1906, s. 16). Günümüzde de din eğitiminde en sık kullanılan yöntemlerden biri, anlatımdır. Bu yöntemin din eğitimi gibi soyut kavram ve konuların yoğun olduğu bir alanda konuların anlatımını kolaylaştırması gibi faydalarının yanı sıra öğreneni pasif alıcı ve hazırıcı yapma gibi sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu nedenle bu yöntemin kullanımında ders öncesi ön hazırlığın çok iyi yapılması ve

konuya hâkim olunması önem arz etmektedir. Ayrıca öğrencilerin algı hızlarının, anlama güçlüklerinin, sözcük dağarcıklarının, konuyu anlayıp anlamadıklarının sık sık kontrol edilmesi gibi ilkelere de dikkat edilmesi gereklidir (Doğan & Tosun, 2003, s. 197-204). Hasan Sabri'ye göre elinde kitap ile sınıfa girmesi, bir öğretmenin öğrencilerin gözünde değerini düşürür (Ayvazov, 1906, s. 17). Her ne kadar Hasan Sabri, öğretmenin ders kitabıyla derse girmesine karşı çıksa da eğitimde ders kitaplarının kullanımının bazı dezavantajlarıyla birlikte avantajlı taraflarının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Ders kitabının dezavantajları arasında, bazı ders kitaplarında içeriğin yazarın/yazarların kendi bakış açısını yansıtmaya ihtimali nedeniyle bilginin sınırlı bir şekilde sunulması sayılabilir. Bu da öğrenci ve öğretmeni yönlendirme gibi bir durum ortaya çıkarabilir. Bununla birlikte ders kitaplarının tamamen faydasız ve kullanımının gereksiz olduğu da söylenemez. Burada dikkat edilmesi gereken noktanın ders kitabının içeriğinin sadece öğrencilere aktarmakla yetinilmeyip öğrencilerle birlikte eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmesi olduğu ifade edilebilir.

6. Her konuyla ilgili mutlaka tahlil (analiz) ve terkibe (sentez) yer verilmelidir. Zira bir hakikati anlayabilmek veya bir sorunu çözebilenin analiz ve sentezden başka bir çaresi yoktur (Ayvazov, 1906, s. 17). Eğer öğretmenler, öğrencilerin analiz ve sentez becerilerini geliştirebilirlerse her zaman karşılaşacakları sorunları aşabilecek becerilere sahip olmalarını kolaylaştırabilir. Bilindiği gibi Bloom Taksonomisi'nde analiz ve sentez basamakları, bilişsel alanın en üst düzeyinde bulunan değerlendirme basamağından önce gelmektedir. Analiz basamağına ulaşılabilmesi için bir bilgi, durum ya da materyalin öğelerine ayrılabilmesi, bu öğelerin bütünle olan ilişkisinin kurulabilmesi gibi bazı becerileri sahip olmak gerekir. Ayrıca ayırt etme, parçalara ayırma, ana hatları gösterme, bölümlere ayırma, şematik olarak gösterme ve saptama vb. davranışlar da bu basamakta yer almaktadır. Sentez basamağı ise analizden sonra yer alır. Bu basamakta parçaları bir araya getirerek orijinal ve fonksiyonel bir bütün ortaya çıkarılabilmesi beklenmektedir. Sentezde farklı kaynaklardan alınan bilgiler, yeni bir yapı veya şemada bir araya getirilerek yeni bir ürün ortaya çıkarılmalıdır. Dolayısıyla bu basamakta parçaları birleştirme, parçalar arasında ilişkiler kurarak örgütlenme, yeniden düzenleme, üretme ve yaratma gibi becerilere ulaşılması hedeflenir (Baştürk & Taştepe, 2014, s. 320). Bu becerileri

kazanan öğrencilerin üst düzey öğrenme becerileri kazandığı kabul edilebilir.

7. Derslerde bolca örneklere ve tekrara yer verilmelidir. Bu, öğrencilerin derste öğrendiklerini daha iyi anlamalarına ve bilgilerinin zihinlerinde daha kalıcı olmasına yardımcı olacaktır. Derslere girildiğinde öncelikle bir önceki dersi kısaca tekrar etmeli, dersin sonunda da o günün derslerini özetlemelidir. Öğrencilerin öğrendiklerini unutmamasını önlemek adına Perşembe günleri bir sınav yaparak o hafta içinde okutulan derslerle ilgili sorular sormalıdır. Derslerde eksiklikleri tamamlamak için zaman zaman bunlara benzer düzenleme ve düzeltmeler yapılmalıdır. Öğrencilerin eksiklerini tamamlamaya yönelik uygulamalar öğrencilerin çalışma azimlerini ve öğrenme motivasyonlarını artırıcı olmalıdır. Bu nedenle özellikle öğrenim hayatlarının başlangıcında olan öğrencileri çok fazla zorlamamalı, çalışmalarını halinde kendilerini geliştireceklerini hissettirmelidir.
8. Derslerde sadece teoriyle yetinilmemeli, pratiğe de yer verilmelidir. Böylece konular daha akılda kalıcı olur ve daha iyi öğrenilir aksi halde çabuk unutulur. Mesela abdest, namaz gibi ibadetlerin öğretiminde mutlaka uygulama yaptırılmalıdır. Hatta öğrencileri camiye götürme imkânı varsa camide, yoksa sınıfta birlikte namaz kılmalıdır (Ayvazov, 1906, s. 18-19, 38). Hasan Sabri'nin teori-pratik birlikteliğini namaz örneği üzerinden açıklaması, onun din eğitimi, eğitimin merkezine almasının ve ibadetlerin öğretimine verdiği önemin göstergelerinden biridir. Namaz, Allah'a kulluk bilincinin bir göstergesi olmasının yanında Allah ile ilişki kurma ve sosyalleşme araçlarından biri olarak kabul edilir. Hem bireysel hem de toplu olarak yapılan ibadetlerde çocuk Allah ile arasında özel bir bağ kurar (Yaşar, 2019, s. 23). Bununla birlikte çocukların küçük yaşlarda namaz gibi pratik yönü olan ibadetleri daha çok taklit şeklinde yapma eğiliminin 10-12 yaşlarında azalmaya başlamasıyla birlikte canlılığını kaybetmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle çocukların zaman zaman ibadet yerlerini ziyaret etmelerinin ve dinî pratiklere katılım sağlamalarının hem namazla ilgili alışkanlık kazanmaları hem de dinî inancın gelişiminde önem arz ettiği belirtilebilir (Doğan & Tosun, 2003, s. 130; Köylü & Nazıroğlu, 2017, s. 162-163). Tüm bunlarla birlikte özellikle temel eğitim dönemi ve önceki dönemdeki çocukların ibadetleri yapmaya zorlanmaması, daha çok ibadet bilincini kazanmalarının hedeflenmesi gerektiği de unutulmamalıdır (Doğan & Tosun, 2003, s. 130).

9. Dersler ve konular arasında aşamalılığa dikkat edilmeli, önceki konular sonrakileri öğrenmede altyapı oluşturmalıdır. Derslerin içeriğinde yer alan konular arasında bağlantılar kurulmalı ve konuların öğrenciler için en önemli ve faydalı olanlar arasından seçilmesine özen gösterilmelidir (Ayvazov, 1906, s. 19-20). Hasan Sabri'nin hem dersler hem de konular arasında aşamalılığa ve ilişkilendirmeler yapılmasına vurgusu, günümüzde eğitimde önkoşul ilkesi olarak ifade edilir. Eğitimde önkoşul ilkesi gereği, önceden öğrenilenlerin sonrakilere bir temel oluşturması gerekir. Bir eğitim programı planlanırken hem derslerin hem de içeriğin bu temeli oluşturabilmesi, genelden özele doğru ilerlenebilmesi, eski ve yeni kavramalar arasında ilişkilendirmeler yapılabilmesi için düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde yatay ve dikey ilişkilerin kurulması, öğrencinin bilgiyi anlamlandırması ve kodlamasını kolaylaştıracaktır (Demirel, 2006, s. 124-125).
10. Derste kararsızlık yaşamamak için derslere girmeden önce mutlaka plan yapılmalıdır (Ayvazov, 1906, s. 19-20).
11. Öğretmenler eski fikirleri koruma değil, yenilik ve ilerleme taraftarı olmalı, muhakeme etmeden hiçbir şeyi kabul etmemelidir. Bu doğrultuda eski ve yeni öğretim yöntem ve tekniklerini bilmeli, derslerde bunlardan en uygun olanını seçebilmelidir (Ayvazov, 1906, s. 21). Günümüzde de din eğitimcilerinden istenen temel yeterlikler arasında, yeni fikirlere açık olmaları, kendilerini öğretmenlik becerileri açısından yenilemeleri ve alanla ilgili gelişmeleri takip etmeleri bulunmaktadır (Koç, 2010, s. 142; Şimşek, 2018, s. 1644).
12. Her derste soru-cevap yöntemi kullanılmalıdır. Sorduğu sorularda da cevabı öğretmenin kendisi vermemeli, öğrencileri cevabı bulmaya teşvik etmelidir (Ayvazov, 1906, s. 22-23). Günümüzde soru-cevap yöntemi olarak ifade edilen bu yöntemde öğrencilerin bildiklerinden hareketle yeni fikirlere ve düşüncelere ulaşması amaçlanır. Nitekim bu yöntemde *teksîfî usûl* denmesinin bir sebebi de öğrencinin bilgiye kendi başına ulaşabilmesini sağlamada yardımcı olmasıdır (Bilgin & Selçuk, 2000, s. 130). Bu yöntemin bir diğer faydası da öğrencinin analiz, sentez, karşılaştırma, değerlendirme, yorumlama gibi işlemler yaparak zihinsel bir çaba içerisine girmesini ve öğrendiklerini özümsemesini sağlamasıdır (Aydın, 2011, s. 290). Günümüz din eğitimi anlayışında da öğrenciden pasif bir şekilde kendisine sunulan bilgiyi alması değil, kendi bilgisini üretmesi beklenmektedir. Böylece

öğrencinin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, problem çözme gibi bazı temel beceriler geliştirmesi hedeflenmektedir. Elde ettiği bu beceriler aracılığıyla da hayatta karşılaştığı meselelerin dinle bağlantısını kendisinin kurması ve çözümler üretebilmesi mümkün olacaktır. Nitekim günümüz din öğretimi programlarında da öğretmene, bilgi yükleme yerine öğrencilerin bu tür becerileri geliştirmesine rehberlik etme ve bunu gerçekleştirecek öğrenme etkinliklerini gerçekleştirme sorumluluğu yüklenmektedir (MEB, 2018, s. 8).

- 13.Öğretim yöntemleri öğrencilerin seviye ve yeteneklerine göre belirlenmelidir.
- 14.Öğrencilerin kitapları olsa da derste mutlaka not almaları istenmelidir. Öğrencilerin not almaları hem dersleri daha iyi öğrenmelerini hem de yazma becerilerini geliştirmelerini sağlar.
- 15.Eğitim-öğretim sürecinde sadece ders vermekle yetinmeyip öğrencilerin ahlak ve terbiyesine, hal ve hareketlerine de dikkat etmelidir (Ayvazov, 1906, s. 38). Hasan Sabri, bu ifadeyle bilişsel hedeflerin yanı sıra duyuşsal ve psikomotor hedeflerin önemine vurgu yapmaktadır. Nitekim günümüz okullarında da bilişsel hedeflerinin yanında ahlak ve değer eğitimi de içeren birçok duyuşsal hedef bulunmaktadır (Akbaş, 2008, s. 9). Eğitim programları hazırlanırken programın bütün öğelerinin bir felsefe, değer ve inançtan bağımsız olması beklenemez (Mızıkacı, 2015, s. 40). Nitekim Türkiye'de uygulanan öğretim programlarında da sadece akademik başarı, bilgi ve davranış değil, aynı zamanda bazı değerleri kazandırmanın amaçlandığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede değerlerin ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. şeklinde düşünülmeyip öğretim programlarının her birine ve her bir birimine yani bütün eğitim sürecine yansıtılmasının hedeflendiği vurgulanmıştır (MEB, 2018, s. 2-3).
- 16.Öğrencilere şiddet, hiddet, sertlik uygulamayı yumuşak bir şekilde davranmalıdır. Sadece insanlar değil, hayvanlar da bu tür kötü muameleyi hak etmemektedir. Öğrenciyi bir kardeş gibi görmeli, onları sevmeli, kendini de onlara sevdirmelidir (Ayvazov, 1906, s. 38).

Hasan Sabri, bu ilkelere uymakla birlikte okul içinde disiplin ve düzenin sağlanması adına bazı kuralların belirlenmesi, kurallara uymayanların okuldan uzaklaştırmaya varıncaya kadar bazı cezalar alacağı uyarısının yapılması ve bu kuralların bütün öğrencilerin görebilecekleri bir

yere asılması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte hatalı bir davranışta bulunan öğrencilerin kendi cezalarını kendileri verebilecek düzeye gelmeleri nihai hedeftir (Ayvazov, 1906, s. 38). Günümüzde de sınıf yönetiminde öğrencilerin kendi öz disiplinlerini sağlayabilmeleri en önemli ilke olarak benimsenmektedir. Bu durumda öğrenciler, yaptıkları hatanın nedenini anlayarak bir daha tekrar etmeme bilincini edinmelidir (Balay, 2002, s. 107-108; İpek, 1999, s. 110-111; Şimşek, 2012, s. 212). Hasan Sabri, okullarda belirlenebilecek kurallara bazı örnekler vermiştir:

1. Vaktiyle okula gelmek,
2. Hastalığı veya meşru mazereti olmadan okula devam etmemek,
3. Okul içinde gerek ders zamanı ve gerek boş vakitlerde gürültü etmemek
4. Hocaların izni olmadan bir iş yapmamak ve bir tarafa gitmemek,
5. Verilen dersleri programa uygun bir şekilde hazırlamak,
6. Birbirleriyle kavga etmemek,
7. Hocalara itaat etmek,
8. Üst ve başlarını daima temiz tutmak,
9. Okul araç gereçlerini her zaman beraberinde bulundurmak,
10. Evlerinde ebeveynine ve başkalarına muhabbet ve itaat etmek,
11. Okula geldiğinde gittiğinde edep, namus, terbiye dairesinden çıkmamak (Ayvazov, 1906, s. 30).

Örnek olarak verilen kurallar incelendiğinde onların hem bireysel hem toplumsal olarak okul içi ve dışında öğrencilerin uyması gereken kurallar olduğu görülecektir. Ahlak ve değer eğitimi açısından bu kurallar aracılığıyla zamanı doğru kullanma, sorumluluk sahibi olma, arkadaşlarına ve büyüklerine karşı saygılı olma, temizlik, doğru davranışlar sergileyebilme gibi önemli özelliklerin öğrenciye kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Tüm bunlarla birlikte Hasan Sabri, derslerde öğretmenin söz ve fiillerinde mutlaka dinî-ahlakî ilkeleri göz önünde bulundurması ve insanî değerlere yakışır şekilde hareket etmesi gerektiğini (Ayvazov, 1906, s. 28) belirterek din ve ahlak eğitiminde rol modelin önemini vurgulamıştır. Nitekim dinî-ahlakî tutum ve davranışların öğrenilmesinde sadece bilişsel süreçler yeterli olmayacağı için örnek bir modelden yararlanılması önemlidir. Söz konusu alanlarda gerçekleştirilen somut davranışların gözlemlenmesi neticesinde davranışlara dönüştürme çabası, bu davranışların öğrenilmesi, yaşanması ve yeni davranış örneklerinin ortaya konulmasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda bireyin sosyal çevresini oluşturan aile ve okul çevresinde bulunan

farklı kişiler, birey tarafından rol model alınabilmektedir. Eğitim ortamında ise öğrencinin dinî ve ahlakî yönü üzerinde en etkili kişiler arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri bulunmaktadır (Taşkın, 2020, s. 46-72). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin bu yöndeki önemli bir özelliği de aileden öğrenilen bilgilerin pekişmesinde, gözden geçirilmesinde veya değiştirilmesinde önemli etkisinin olmasıdır.

3. Öğretim Model, Yöntem ve Teknikleri

Hasan Sabri, pedagojinin birçok bölümünün olduğunu incelediğimiz eserinde bunlardan sadece *ta'lim ve terbiye-i etfâl* bölümlerini ele aldığını belirtmiştir. Ta'lim bölümünü; *umumî* ve *hususî* olarak ikiye ayırmıştır. Umumî bölümünün de *meslek, usûl, suret, şekil, tashih* ve *ihzârdan* oluştuğunu ifade etmiştir (Ayvazov, 1906, s. 9-10; Yürük & Kızılabdullah, 2019, s. 820). Bahsedilen umumî bölümün günümüzdeki genel öğretimi, hususî bölümün de özel öğretim ilke ve yöntemlerini kapsadığı söylenebilir. Hasan Sabri, öğretim modellerini genel olarak usûl-i basita ve mürekkebe olmak üzere ikiye ayırmaktadır:

1. **Usûl-i Basîta:** Hasan Sabri, *usûl-i basîta*'yı kendi içinde üçe ayırmıştır: Usûl-i infirâdiyye, usûl-i ictimaâiyye ve usûl-i iştirâkiyye.
- a. **Usûl-i İnfirâdiyye:** Hasan Sabri, bu öğretim modelinin 19. yüzyıla kadar uygulandığı ve daha sonra da terk edildiği bilgisini vermiştir. Bu modelde her öğrenciye bireysel olarak eğitim yapılmaktadır. Sınıflarda öğrenci mevcudunun çok olduğu durumlarda uygulamak zorlaşmaktadır. Çünkü öğretmen açısından zaman ve emek isteyen bir modeldir. Öğrenci açısından ise öğretmenin öğrenciye ayıracağı vakit az olacağı için bir dezavantaj oluşabilmektedir. Yine bir öğrenciyle ilgilenirken diğer öğrencilerin sınıfta gürültü çıkarma ihtimali yüksektir. Hasan Sabri, bu tür nedenlerle bu yöntemden kesinlikle vazgeçilmesi gerektiğini düşünmektedir (Ayvazov, 1906, s. 10-11). Her ne kadar Hasan Sabri'nin belirttiği gibi bireysel olarak her bir öğrenciyle ilgilenmenin zorluk ve sınırlılıkları olsa da olumlu yönleri de bulunmaktadır. Çünkü bireylerin öğrenmeleri birbirinden farklı hız ve şekillerde gerçekleşmektedir. Bu açıdan öğrencilerin kendilerinin konuyla ilgili doğrudan bir yaşantısının olması ve etkinliklerde bulunması öğrenmenin daha kalıcı olmasını sağlayabilmektedir (Aydın, 2011, s. 380; Tok, 2007, s. 182). Diğer taraftan din eğitimi açısından özellikle ibadet, ahlak, sure-dua öğretimi vb. devinîşsel becerilerin öğretiminin hedeflendiği konularda günümüzde bireyselleştirilmiş öğretim olarak ifade edilen anlayışın olumlu

etkilerinden bahsedilebilir.

- b. Usûl-i İctimâiyye:** Sınıfları şubelere ayırarak her bir şubeye ders vermek için bir öğrenciyi görevlendirerek uygulanan günümüzdeki grupla çalışma yöntemlerine benzetilebilecek bir öğretim modelidir. Hasan Sabri'ye göre bu model, öğretmene vakit kazandırması, öğretmeni daha az yorması, gürültüyü azaltması; öğrencilere de daha aktif olma ve akran öğrenmeleri gerçekleştirebilmeleri açısından usûl-i infirâdiyye'ye göre daha faydalıdır (Ayvazov, 1906, s. 11-12).
- c. Usûl-i İştirâkiyye:** Bu modelde öğretmen, öğrencilerin arasından kendisine eğitim-öğretim işinde yardım edecek ve bir öğretmen gibi ders verecek "muavin"ler seçer. Bu muavinler sınıflarda ders verme işiyle meşgul olur. Öğretmen ise okula erken gelerek seçtiği bu muavinlere ders verir ve daha sonra da onları diğer öğrencilere ders vermek üzere görevlendirir. Öğretmenin görevi, muavinlerin faaliyetlerini kontrol etmek, öğrencilerin gürültü çıkarmasını önlemek ve onların ahlakını muhafaza etmektir. Hasan Sabri, bu modelin muavinlerin yeterli olamaması, öğretmenlerin de hem öğrencilerin öğrenme düzeylerine hem de ahlaki gelişimlerine yeterli desteği verememesi nedeniyle terk edildiğini belirtmiştir (Ayvazov, 1906, s. 12). Görüldüğü üzere Hasan Sabri, öğretmenlere öğrencilerin ahlakını koruma gibi bir sorumluluk yüklemektedir. Öğretmenlerin öğrencilerin tutum ve davranışlarını dinî ve ahlaki açıdan gözlemlemesi ve zaman zaman istenmeyen davranışlara doğrudan müdahale etmesi gerekebilmektedir. Ancak bu tür durumlarda müdahalelerin öğrencinin şahsiyetini zedeleyici tutumlardan uzak durmak, bireysel özgürlüklere müdahale etmemek gibi bazı ilkeler çerçevesinde yapılması önem arz etmektedir. Aksi takdirde abartılı öğretmen müdahaleleri istenmeyen başka davranışlara da yol açabilir. Neticede öğretmenin hedefinin bireyin ahlaki açıdan doğru olanın ne olduğuna öğrencinin kendisinin karar vermesini sağlamak olduğu unutulmamalıdır.
- 2. Usûl-i Mürekkebe:** Hasan Sabri bu bahsi de ictimâiyye-i infirâdiyye, ictimâiyye-i iştirâkiyye, ictimâiyye-i infirâdiyye-i iştirâkiyye şeklinde üç başlık altında ele almaktadır.
- a. İctimâiyye-i İnfirâdiyye:** Öğrencilerin seviyelerine göre sınıflara yerleştirilerek öğrenim görmesidir. Bu öğretim modeli, öğretmenin öğrencilerinin öğrenim, eğitim ve ahlaki düzeylerini tespit edebilmesine imkân sağlamaktadır (Ayvazov, 1906, s. 12-13).

- b. İctimâiyye-i İştirâkiyye:** Öğrenciler seviyelerine göre sınıflara ayrıldıktan sonra, her sınıfa öğrenciler arasından seçilen birer “muavin” görevlendirilir. Öğretmen daha zor, “muavinler” de yazı, kıraat, ezber gibi nispeten daha kolay derslere yönelir. Bu öğretim modelinde öğrencilerin hepsi aynı anda çalışacağı için gürültü çıkmaması ve kısa zamanda çabuk ilerleme kaydedilmesi gibi faydalar bulunmaktadır (Ayvazov, 1906, s. 13).
- c. İctimâiyye-i İnfirâdiyye-i İştirâkiyye:** Öğretmen diğerlerine oranla başarı düzeyi daha düşük olan öğrencilerle ilgilenir, dersleri nispeten daha kolay olan diğer şubelere de “muavinler” yönlendirir. Öğretmen dersini bitirdikten sonra muavinler tarafından gerçekleştirilen tadrîsattaki eksikleri tamamlayıp hataları da düzeltmek üzere diğer şubeleri ziyaret eder. Bu öğretim modeliyle başarısız öğrenci kalmaması, muavinlerin sayısının azalması, muavinlerin öğretmenden öğrendiklerini tekrarlamalarıyla kendi ilerlemeleri ve Hasan Sabri'nin “din kardeşleri” olarak nitelendirdiği diğer öğrencilere yardımcı olmaları sağlanmış olur. Özellikle öğrencisi çok, öğretmeni az olan okullarda uygulanması daha verimlidir. Son zamanlarda gündemde olan ancak henüz tam olarak anlaşılabilen, kıymeti ve faydası henüz bilinmeyen “usûl-i cedîde” denilen yöntem de budur. Hasan Sabri, yedi senelik öğretmenliği esnasında bu usûl ile “ictimâiyye-i infirâdiyye” usûlünü uyguladığını ve hiçbir sorun yaşamadan diğer okullara örneklik teşkil edecek hale geldiğini belirtmektedir (Ayvazov, 1906, s. 13-14).

Hasan Sabri'nin öğretim model, yöntem ve teknikleriyle ilgili görüşlerinde Selîm Sâbit Efendi'nin gözle görülür etkilerinden söz edilebilir. Selîm Sâbit Efendi de öğretim model, yöntem ve tekniklerini Usûl-i İnfirâdiyye, Usûl-i İctimâiyye ve Usûl-i Mütekebile olmak üzere üçe ayırmaktadır (Buyrukçu, 2002; Temizyürek, 1999). Nitekim Hasan Sabri'nin Usûl-i Mürekkebe altında belirttiği öğretim modelleriyle Selîm Sâbit Efendi'nin bahsettiği modeller karşılaştırıldığında oldukça benzerlikler görülmektedir.

Hasan Sabri, bu model, yöntem ve tekniklere uyulmasının yanı sıra sınıfların temiz, yüksek, havadar ve aydınlık olması gibi fiziksel özelliklerinin eğitim-öğretim için uygun olması ve sınıflarda mutlaka levha, harita, küre, saat, termometre, barometre gibi öğretim araç-gereçlerinin bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir (Ayvazov, 1906, s. 26). Ona göre sınıfta öğrencilerin devam durumu, öğrencilerin derslerde aldığı notlar, dersini yapmayan veya

kurallara uymayan öğrencilerin isimlerinin yazılması gibi konularda notların tutulduğu bir defter bulunmalıdır. Hasan Sabri, haftanın derslerinin Perşembe günü yapılacak özel sınavlarla tekrarının sağlanmasını ve başarılı olanlara çeşitli belgeler verilmesini, başarısız olanlara da nasihat edilmesini önermiştir. Ders bitirilince genel sınavlar yapıp, kazananlar sınıf geçmeli ve okulu tamamlayanlara da şehâdetnâme verilmelidir (Ayvazov, 1906, s. 27-29). Öğretim sürecinde akademik başarının değerlendirilmesi bir gerekliliktir. Bu değerlendirmenin bireylerin sahip oldukları özelliklerin, becerilerin ve yeteneklerin farklılaştığı, akademik başarıda bireylerin kendilerinden ve/veya çevrelerinden kaynaklanan birçok faktörün etkili olduğu vb. bilgiler göz önünde bulundurularak yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Aynı şekilde akademik başarının ölçülmesi önem arz etmekle birlikte nihai sonuca ulaşıldığını düşünmek de mümkün gözükmemektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bir bireyi başarılı veya başarısız olarak niteleyip başarısız kabul edilen öğrenciye sadece nasihat etmek yerine öğrenme sürecinde onun özelliklerini ve yeteneklerini ortaya çıkarabilecek alternatif öğrenme ve neticede ölçme etkinliklerine yer vermek daha doğru bir çözüm gibi görünmektedir.

Sonuç

Selim Sabit Efendi'nin başlattığı "Usûl-i Cedîd Hareketi"nin Kırım'daki en önemli öncülerinden ve uygulayıcılarından olan Hasan Sabri Ayvazov'un *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lîm Terbiye* isimli eserinin din eğitimi açısından incelenmesini hedefleyen bu çalışma neticesinde, Hasan Sabri'de eğitimin, insanın din ve millete hizmet görevini yerine getirme bilincini ve sorumluluğunu kazandırması amacının öne çıktığı görülmektedir. İptidai okullar (temel eğitim), bireylerin genel bilgilerle birlikte din eğitimi aldıkları yerler olduğu için bu okullara çok özen gösterilmelidir. Bu okullarda eğitime en fazla dikkat edilecek konuların başında ise İslamiyet ile milliyet konuları gelmektedir. Bu konuların, çocukların zihinlerine ve gönüllerine güzelce yerleşmesi sağlanmalıdır. Böylece bireyin kimlik inşasında en önemli unsurlar arasında bulunan dinî ve millî kimliğin oluşturulması gerçekleşecektir. Ancak din eğitimi verilirken din adamı kisvesi altında saçma-sapan fikirleri ortaya atanlara karşı dikkatli olunmalı, İslam adına uydurma bilgilere değil, temel kaynaklar olan Kur'an-ı Kerim ve sahih hadisler ile İslam tarihine yer verilmelidir. Okuldaki bütün dersler ve bu derslerin içeriği, dinî-ahlakî çerçevede ve insan faziletine uygun olmalıdır. Bu bağlamda öğretmenlerin en temel görevlerinden biri, öğrencilerin dinlerini doğru bir şekilde öğrenmelerini ve güzel ahlak sahibi olmalarını sağlamaktır. Öğretim ilke, yöntem ve teknikleri de bu esası gerçekleştirmek üzere

uygulamaya da yer vererek öğrencilerin özelliklerine göre belirlenmelidir. Bu esnada öğrencilerin birbirlerini din kardeşi olarak görmeleri ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde yardımlaşmalarına gereken önem verilmelidir.

Hasan Sabri'nin dönemin eğitim sistemini aklî ilimlere yönelik derslere gereken önemin verilmediği gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir. Bu noktada bir diğer eleştirisi de öğretim yöntemleriyle ilgilidir. İncelenen eserin yazılma gerekçesi de modern yöntemlere uyulmaması sorununa çözüm üretebilmektir. Bu bağlamda o, özellikle öğrenme sürecinde bilgilerin ezberci bir usûl yerine öğrenci seviyesine uygun ve akli temellere dayalı olarak öğrenilmesine vurgu yapmıştır. Ayrıca konuların somutlaştırılmasını, teori-pratik bütünlüğüne dikkat edilmesini ve uygun materyaller kullanılmasını da tavsiye etmiştir. Hasan Sabri'nin eseri incelendiğinde genel olarak eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde dikkat edilecek teorik ve pratik hususlardan bahsedildiği görülmektedir. Değindiği konuları kendi açtığı okul içerisinde uygulama imkânı bulan Hasan Sabri'nin başarılı sonuçlar ortaya koyması da görüşlerinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunlarla birlikte onun eğitim yöntemleriyle ilgili düşünceleri incelendiğinde özellikle bilişsel alandaki öğrenmelerde analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey öğrenme becerilerinin geliştirilmesinin en temel hedef olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma, 10-12 Ekim 2018 tarihinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen *Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu*'nda sunulan "Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938)'un Usul-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye Adlı Eserinde Yer Alan Din ve Ahlak Eğitimi ile İlgili Görüşler" isimli bildirinin genişletilmiş şeklidir.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- AKDOĞAN, A. (2009). Sosyal Gelişmenin İki Dinamiği: Bilim ve Ahlak. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(2), 11-44.
- AKYÜREK, S. (1998). *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedit Hareketi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]*.
- ARABACI, H. M. (2008). Türkiye'de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları. *Journal of International Social Research*, 1(2), 47-65.
- AŞIKOĞLU, N. Y. (1995). Selim Sabit ve "Rehnuma-i Muallimin" Adlı Eserindeki Eğitim Görüşleri. *Diyanet İlmi Dergi*, 31(4), 116-117.
- AYDIN, M. Z. (2011). *Din Öğretiminde Yöntemler: Nobel*.
- AYVAZOV, H. S. (1906). *Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim Terbiye: Bahariye Matbaası*.
- BALAY, R. (2002). *2000'li Yıllarda Sınıf Yönetimi: Pegem*.
- BAŞTÜRK, Ş., & TAŞTEPE, M. (2014). Bilişsel Davranışların Ölçülmesi. In S. Baştürk (Ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (pp. 305-328): Nobel
- BILGIN, B., & Selçuk, M. (2000). *Din Öğretimi*. Ankara: Gün.
- BUYRUKÇU, R. (2002). Selim Sabit Efendi'nin Rehnuma-i Muallimin'ine Pedagojik Bir Yaklaşım. *Dini Araştırmalar*, 4(12), 7-30.
- DEMIREL, Ö. (2006). *Eğitimde Program Geliştirme: Pegem A*.
- DOĞAN, R., & TOSUN, C. (2003). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi: Pegem A*.
- GÖRGEÇ, C. (2018). Hasan Sabri Ayvazof'un "Usûl-i Tadrîs ve Ta'lim-Terbiye" Adli Eseri ve Pedagojik Açından Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*(44), 79-106.
- GÜNEŞ, F. (2020). Eğitimde Ezber Tartışmaları. *Eğitim Kuram ve Uygulama*

Araştırmaları Dergisi, 3(6), 409-418.

- ILGAR, İ. (1990). *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İPEK, C. (1999). *Resmi Liseler ile Özel Liselerde Örgütsel Kültür ve Öğretmen-Öğrenci İlişkisi [Yayınlanmamış doktora tezi]*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- KIRIMLI, H. (2002). Kırım. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 25, pp. 292-293).
- KOÇ, A. (2010). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(19), 107-149.
- KÖYLÜ, M., & NAZIROĞLU, B. (2017). İlköğretimde Din Eğitimi. In N. A. Mustafa Köylü (Ed.), *Din Eğitimi* (pp. 149-189): Ensar.
- KUTLUER, İ. (1998). Hikmet. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 17, pp. 514-518).
- MEB. (2018). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MIZIKACI, F. (2015). Değerler Eğitimi ve Eğitim Programları. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, 7(40), 38-41.
- ÖZEÇOĞLU, H. (2004). *Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]*.
- PƏNAHOVA, Ş. (2021). Azərbaycan Xalqının Müstəqil Dövlətçilik, Konstitusiyalı Azad Vətəndaş Cəmiyyətini Yaratmaq İdeyası və Müstəmləkəçilik Əleyhinə Mübarizəsi "Füyuzat"ın Səhifələrində. *Geostrategiya*, 5(65), 140-147.
- ŞAFAKCI, İ. Y. (2015). *Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri [Yayınlanmamış Doktora Tezi]*.
- ŞAFAKCI, İ. Y., & Kanlıdere, A. (2015). Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hakkındaki Kaynakların Tedkiki. *Crimean Historical Review*, 2, 211-222.
- ŞİMŞEK, E. (2012). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Stratejilerine Yönelik Görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 211-230.
- ŞİMŞEK, E. (2018). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Öğretim Teknolojileri Alanındaki Yeterlikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1631-1648.
- TAŞKIN, O. (2020). *Öğrencilere Göre Dinî ve Ahlaki Bir Model Olarak Din*

Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni: Nobel.

- TEMİZYÜREK, F. (1999). *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi içerisindeki yeri [Yayınlanmamış doktora tezi].*
- TOK, T. N. (2007). Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler. In A. Doğanay (Ed.), *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (pp. 161-214): Pegem A.
- TÜRKOĞLU, İ. (2006). Müslüman Kongreleri. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Vol. 32).
- UYGUR, E. (2010). Azerbaycan Matbuatında Füyuzat Dergisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 150-176.
- ÜLKEN, H. Z., KIZILER, R., & Yalçın, E. (2008). *Felsefeye Giriş 1: Doğa Bilimleri, Felsefe ve Metodolojisi: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- YAŞAR, B. (2019). *İlkokul 3. Sınıf Düzeyi Din Öğretimi Öğrenci İhtiyaçları Merkezinde Bir Araştırma (Atlantı Gazi İlkokulu Örneği) [Yayınlanmamış doktora tezi].*
- YILDIRIM, İ. M. (2013). Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 147-160.
- YÜKSEL, Z. (2003). Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(13), 421-434.
- YÜRÜK, T., & Kızılabdullah, Y. (2019). *Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938)'un Usul-i Tedris ve Ta'lim Terbiye Adlı Eserinde Yer Alan Din ve Ahlak Eğitimi İle İlgili Görüşler.*
- ZENGİN, Z. S. (1997). Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*(26), 401-409.
- ZENGİN, Z. S. (2003). *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi: Baki.*
- ZENGİN, Z. S. (2004). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876): Milli Eğitim Bakanlığı.*

AN EXAMINATION OF HASAN SABRİ AYVAZOV'S (1878-1938) WORK UŞÛL-İ TADRİS VE TALİM TARBİYE FROM THE POINT OF VIEW OF RELIGIOUS EDUCATION

 Tuğrul YÜRÜK^a

 Yıldız KIZILABDULLAH^b

 Aygül DÜZENLİ^c

Extended Abstract

“Uşûl-i djedîd movement”, which was one of the innovation movements in education during the Decimation period of the Ottoman Empire and was initiated by Selim Sabit Efendi, has shown its influence not only in Anatolia but also in different geographies. One of these geographies is the Crimea, which is located on the territory of Russia. Along with Ismail Gaspıralı, Hasan Sabri Ayvazov is the most prominent names in “Uşûl-i djedîd movement” in Crimea. As a matter of fact, according to Görgeç (2018, p. 91), the most influential names in Ayvazov’s understanding of education are Selim Sabit Efendi and Ismail Gaspıralı, who follow his views. Hasan Sabri is also a follower of Gaspıralı. Hasan Sabri was born in 1878 in the Crimean city of Alupka, which is located on the territory of Russia. Hasan Sabri, who has worked in various positions such as teaching, newspaper columnist, embassy, has devoted his life to the Crimean national struggle. As a matter of fact, he was shot and killed in 1938 because of the roles he took in this struggle and the ideas he advocated.

Hasan Sabri has written numerous newspaper articles, books, pumphlet, translations and articles in different fields such as history, literature and pedagogy. Among them, his most important works on education are *Uşûl-i Tadrîs ve Talîm Tarbiye*. In this study, it is aimed to examine and evaluate the content of this work in terms of religious education, and “what point of view does Hasan Sabri Ayvazov have in terms of religious education in his work

^a Assoc. Prof., Çukurova University, tyuruk79@gmail.com

^b Prof., Ankara University, ykizilabdullah@gmail.com

^c Ph.D., Çukurova University, aguulduzenli@gmail.com

Uşûl-i Tadrîs ve Talîm Tarbiye?” the question is being tried to be answered. The study of the work from the point of view of religious education is valuable in terms of revealing the understanding of religious education of the period. In this study, where a qualitative research approach has been adopted, opinions related to religious education in *Uşûl-i Tadrîs ve Talîm Tarbiye* will be revealed through a document review. This work, which contains new ideas for the entire educational process, is the result of efforts to create a solution to these and similar adversities. *Uşûl-i Tadrîs ve Talîm Tarbiye* was printed in Bahariye Printing House in 1906 and has 33 pages. This work consists of the titles “İfade-i Mahsûsa” (Special expression) in the introductory feature, “Uşûl-i Tadrîs ve Talîm Tarbiye” (Teaching Methods and Training Education), “Pedagoji” (Pedagogy), “Kavâid-i Tadrîsiyye” (Teaching rules), “Usûl-i Savtiyye” (Sound method) and “Mekteb” (Maktab), “Hatime ve Muallimlerden Bir Rica” (Conclusion and a Request from the teachers) in the final feature.

During the period when Hasan Sabri lived, education and religious education in the Ottoman lands were not very clearly separated from each other. Therefore, it often seems that by education is meant an understanding that direct religious education is at the center. Hasan Sabri believes that there was efficiency in the field of education in the Islamic world until the nineteenth century, after which deterioration began, which was due to the fact that the natural sciences were removed from educational programs and more emphasis was placed on instrumental sciences. In addition, the negative outlook of mollās and scholars in the Islamic world towards different views has also been effective in this deterioration. According to him, the revival occurred with the spread of the Uşûl-i d̲jedid in the schools and madrasas of the Muslims of Russia. As a teacher himself, Hasan Sabri, who is the practitioner of this new understanding, has included thoughts that may be considered new according to his period about education and religious education in his work that we have examined. In the study, Hasan Sabri’s thoughts on religious education were evaluated in terms of the educational program, educational principles, rules and methods-techniques, which are one of the main elements of education.

Hasan Sabri attaches great importance to the school and considers the school to be the source of Islam and humanity. Hasan Sabri highlights the ibtidāī maktab, which can be decisively described as today’s primary school, among the school steps. Because these schools are the institutions where the first religious education is received and faith is strengthened. According to him, religious and national issues should be taken into the center when organizing

educational programs. While doing this, a religious education based on correct knowledge should be carried out by teaching the Qur'an, Şaḥîḥ ḥadîṯ and the history of Islam. According to him, children should turn to other sciences after learning religious sciences. Hasan Sabri, who proposed a five-year basic education, embodied his views by developing an educational program. In this program, religious sciences such as the Qur'ân, tajweed, ilm al-hâl, Islamic history, Akâ'id-i diniyya, which are repeated almost every year, constitute the main courses of the program. However, Hasan Sabri has also included courses such as calculus, hendese, history, geography, Arabic Grammar (sarf and nahiv), Arabic and Turkish to the program.

Hasan Sabri emphasized that it is necessary to ensure that what is learned is settled both in the mind and in the heart by acting with a focus on reason and wisdom regarding the principles of education. In addition, he attached importance to the theory-practical unity in education, stated that the activities of teachers are not limited to teaching, attention should also be paid to the morality and decency of students. Along with all these principles, it has also included some rules. When these rules are examined in terms of moral and value education, it can be said that important characteristics such as using time correctly, being responsible, being respectful to friends and elders, cleanliness and being able to exhibit the right behaviors are trying to be given to the student being tried to be given to the student. He stated that in order for students to learn and practice such behavior, the teacher must necessarily take into account religious and moral principles in his words and actions and act in a way befitting human values.

Hasan Sabri divides methods and techniques in education into two, generally uşul-i Basîṯ (simple method) and uşul-i murakkabe (composite method). After revealing the advantages and disadvantages of these methods, he believes that the method called the Uşul-i d̲jedîd is the "ictimâiyye-i infirâdiyye-i iştirâkiyye" in which uşul-i murakkabe is included, and this method should now be tried in schools. This method is based on the fact that teachers are interested in students with a slightly lower level of achievement, and assistant teachers are interested in branches that are relatively easier to teach. Thanks to this method, there will be no more unsuccessful students, and the assistants will be able to help other students, whom Hasan Sabri describes as "religious brothers". In addition to these methods, Hasan Sabri also mentioned measurement and evaluation. According to him, a notebook should be kept in the classroom, in which notes on issues related to students are kept. In addition, special exams to be held on Thursday should be repeated during the week, various documents should be given to those who

succeed, and advice should be given to those who fail. After the course is completed, general exams should be taken, the winners should pass the class, and the diplomas should be given to those who have completed the school.

Keywords: Religious Education, Hasan Sabri Ayvazov, uşul-i d̡jedīd, Uşul-i Tadrīs ve Talīm Tarbiye, Ismail Gaspıralı, Selim Sabit Efendi.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is expanded version of a presentation which has been presented in the semposium on The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to The Islamic Civilization organized by Kyrgyz Turkish Manas University in November 10-12, 2018.

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The authors declare they have contributed equally to the article.

5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

